

ЧОРНА Н. В.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ОСОБЛИВОСТІ КОНЦЕПТУАЛЬНОЇ СИСТЕМИ ПОСТМОДЕРНОГО ХУДОЖНЬОГО ДИСКУРСУ

Статтю присвячено дослідженню особливостей концептуальної системи постмодерного художнього дискурсу. Особливості концептуальної системи постмодерного художнього дискурсу полягають у таких категоріальних поняттях, як інтертекстуальний простір, зміщення жанрових рис та взаємодія різних художніх систем у творі, цитация, від прямої до формально-умовної, гіперцитация, фрагментарність, стилізація, гра.

Ключові слова: постмодерний художній дискурс, концептуальний аналіз, семантичний аналіз, концепт.

Статья посвящается исследованию особенностей концептуальной системы постмодерного художественного дискурса. Особенности концептуальной системы постмодерного художественного дискурса заключаются в таких категориальных понятиях как, интертекстуальное пространство, смещение жанровых черт и взаимодействие разных художественных систем в произведении, цитация, от прямой до формально-условной, гиперцитация, фрагментарность, стилизация, игра.

Ключевые слова: постмодерный художественный дискурс, концептуальный анализ, семантический анализ, концепт.

The article focuses on the study of the Postmodern Literary Discourse concept system peculiarities. The Postmodern Literary Discourse concept system peculiarities consist in such categorical conceptions as the intertextual space, confusion of the genre features and the interaction of different art systems in the literary work, quotation, from the direct quotation to the symbolic quotation, hyperquotation, fragmentariness, stylization, game.

Key words: postmodern literary discourse, concept analysis, semantic analysis, concept.

Основні питання виникнення й функціонування мови, принципів її будови, ролі в житті людини й людського суспільства постійно перебувають у центрі уваги лінгвістичного пошуку. Мова є об'єктом лінгвістичних, психологічних, філософських, антропологічних досліджень, спрямованих на визначення онтологічних, когнітивних моделей людської свідомості та структури відношень світосприйняття особистості й соціуму. Сучасні лінгвістичні дослідження висвітлюють складну систему відношень мови, мовної свідомості, мовленнєвої діяльності людини й навколишнього світу. Завдяки працям таких сучасних дослідників, як Р. Барт, М. М. Бахтін, У. Еко, О. С. Кубрякова, О. О. Селіванова, В. А. Лукін, О. О. Залевська, Л. С. Виготський, Ц. Тодоров, І. В. Арнольд, В. П. Руднев, Ю. Крістева, М. Л. Райан, Дж. Лаккофф та інших дедалі більшого поширення набуває концепція органічних, історично й системно зумовлених зв'язків і

взаємозалежностей між різними рівнями та видами мовленнєвої діяльності. Цілісний підхід до вивчення мови визначає найважливіший напрямок сучасних гуманітарних досліджень, який представлено розробкою цілісної концепції мовленнєвої діяльності та дискурсу на основі новітніх досягнень філологічних і суміжних дисциплін. Сучасні лінгвісти підкреслюють міждисциплінарний характер філології. Інтегрування лінгвістичного та літературознавчого підходів сприяє більш фундаментальному аналізу концептуальної та мовної картини світу автора, дозволяє виявити особливості його стилю.

Актуальність теми наукової статті визначена загальною тенденцією сучасних лінгвістичних досліджень до комплексного вивчення процесу художньої комунікації, з урахуванням не тільки мовленнєвих та стильових характеристик, але й психологічного, філософського, культурологічного та когнітивного підґрунтя, що дозволяє здійснити лінгвостилістичний аналіз на всіх рівнях художньої комунікації. Актуальним залишається питання функціонування та декодування інформації, закладеної автором постмодерного художнього твору. Постмодерний художній дискурс досліджений фрагментарно, в багатьох випадках лише у межах літературознавчої проблематики.

Аналіз останніх досліджень. Теоретичною базою наукової статті послуговували праці відомих українських і зарубіжних учених, які вивчали структурний аспект дискурсу та тексту (К. Леві-Строс, Ю. М. Лотман, А. Д. Белова, О. М. Кагановська), семантичний аспект (О. О. Соломарська, А. К. Мойсієнко, М. Косеріу, Р. Фігерас, Л. І. Сахарчук), лінгвокогнітивний аспект (В. Б. Бурбело, Л. І. Белєхова, М. Джонсон, С. А. Жаботинська, Дж. Лакофф, О. С. Кубрякова, О. О. Селіванова).

Метою наукової статті є визначення основних особливостей концептуальної системи постмодерного художнього дискурсу, що вимагає комплексного вивчення способів залучення та використання концептуальних і когнітивних структур та мовних засобів у формуванні постмодерних художніх текстів.

Об'єктом дослідження обрані постмодерні новели сучасних латиноамериканських письменників.

Предметом дослідження є композиційно-структурні компоненти постмодерного художнього дискурсу Латинської Америки.

Наукова новизна полягає у тому, що ми розглядаємо постмодерний художній дискурс як відкриту структуру, що дозволяє

розширити уявлення про межі поетичної творчості та здійснити спробу комплексного прочитання сучасних новел латиноамериканських авторів як культурного діалогу зі світовою та національною спадщинами в інтерпретативному ракурсі. Новим є лінгвокогнітивний ракурс дослідження особливостей концептуальної системи постмодерного художнього дискурсу.

Складність інтерпретації постмодерних художніх текстів полягає в створенні особливої композиційної структури художнього простору в текстах. Традиційно визначені методи інтерпретації художнього дискурсу потребують уточнення у світлі теорії мовленнєвої діяльності, теорії дискурсу, когнітивної науки. У межах сучасної когнітивно-інтерпретативної парадигми має місце орієнтація семантичних досліджень на виявлення інформаційних структур мислення, об'єктивованих у мовних знаках та поновлюваних на основі аналізу їхніх значень. Справжнє дослідження постмодерного художнього дискурсу можливе лише за умов підходу до твору як до єдиної, багатопланової, функціональної структури. О. О. Селіванова пропонує три орієнтири системного філологічного аналізу художнього тексту – увага до смислової, змістової сторони тексту, яка репрезентується текстовими категоріями, до комунікативної заглибленості тексту, до естетичних якостей тексту [1]. У сучасній лінгвістиці тексту основним методом вважають концептуальний аналіз тексту, сенс якого в нашому дослідженні зводиться до вивчення тексту в різноманітних контекстах, на основі інтерпретації дослідником текстових категорій і компонентів. В. О. Кухаренко вважає провідною категорією художнього тексту “концепт” як головну ідею твору. Дослідниця говорить, що є твори без сюжету, без теми, але творів без концепту немає. Концептуальність художнього тексту, на думку В. О. Кухаренко, є головною категорією тексту. Все, що вводиться у текст та функціонує у ньому, формує концепт [2:187].

У світлі лінгвопоетики на перший план виходить концептуальний аналіз художнього тексту як логічне продовження семантичного аналізу. В аспекті дослідження текстових концептів художнього твору суттєва відмінність між двома видами аналізу зумовлюється виходом на різні рівні абстракції [3], оскільки концептуальний аналіз, що є пошуком тих загальних компонентів, які підведені під один знак, подається як аналіз одних, більш конкретних концептів, у термінах інших, більш загальних концептів [2]. Семантичний аналіз спрямований на роз'яснення мовної

одиниці, уточнення денотативних, сигніфікативних і конотативних компонентів. Тоді як концептуальний аналіз пов'язаний не стільки з роз'ясненням мовної одиниці, скільки зі з'ясуванням сутності самого вербалізованого концепта, із встановленням способу його організації у мисленні, з розробкою принципів концептуального моделювання значення. Семантичний аналіз, спрямований на виявлення елементів значення знака, надає дослідникові матеріал, який належить до подальшого аранжування в складі концептуальної моделі [4].

У визначенні поняття “концепт” немає однозначності, але безперечним є одне: концепт сприймається як комплексне утворення, співвіднесене як із колективною, так і з індивідуальною свідомістю, зі сферою науки і мистецтва, побутовою сферою мовного суб'єкта, зокрема персонажа художнього твору. “Концепт” розуміють як згусток культури у свідомості людини, те, у вигляді чого культура входить у ментальний світ людини, а сама людина входить у культуру, що висвітлюється у праці [5:40]. Під концептом розуміють термін, що слугує для пояснення одиниць ментальних та психічних ресурсів нашого пізнання, є інформативною структурою, яка відображає знання та досвід людини і є складником концептуальної схеми [6:131]. Отже, концепт виявляє через посередництво мови ментальну та історико-культурну сутність мовного суб'єкта – автора, читача, персонажа художнього твору (етносу). Прообразом концепту можна вважати внутрішню форму слова О. О. Потебні. Існування та вживання слова, на його думку, можливі лише через взаємодію значення слова, його звукової форми та форми внутрішньої, при цьому одинична ознака, що закладена в етимологічному значенні слова та образно переосмислена, стає уявленням про множинне. Ця множинність є комплексом суб'єктивних та культурних нашарувань, яких набуває слово в процесі свого існування [7].

Підгрунття наявних типів концептів у загальнотеоретичному плані становлять вербалізовані концепти, які мають у своєму змісті експліцитну та імпліцитну інформацію. Вербалізовані концепти здатні розгортатися на найвищому рівні абстракції. Їхнім призначенням є відображення й узагальнення людського досвіду з погляду осмислення світу дійсності з різними типами діяльності, одним з яких є текстова діяльність. У її межах розгортаються текстові концепти художнього твору. Характерні властивості концептів зумовлені визначенням їх як двоїстих ментальних сутностей, що мають мовленнєвий та мисленнєвий бік. Перший є проявом вербального характеру концептів. Концепти постають як реальність, що віддзеркалена у

свідомості не безпосередньо, а через мову. Образи, в яких втілені певні культурно зумовлені уявлення суб'єкта свідомості про навколишній світ, складають ментальну сторону концептів.

Розуміння художнього дискурсу як вираження когнітивної та мовної здібностей сприяє його вивченню в плані співвідношення змісту тексту з досвідом індивіда, а не в плані простого обміну знаннями. Текстовий концепт визначений як кодоване мовленнєво-мисленнєве утворення змістового плану, яке зумовлене багатосмисловою напруженістю художнього тексту, характеризується надкатегоріальністю й імплікує сукупність ознакових рис художнього твору. Вищезазначені характеристики зумовлені, з одного боку, імпліцитним характером представлення текстових концептів, з другого – особливостями художньої текстобудови. Якщо текст є категоріальним за своєю природою, то концепт є надкатегоріальним, він знаходиться поза часовими та просторовими межами художньої дії [1; 2; 5; 6; 9].

У руслі знакової теорії М. М. Бахтіна концепт розуміється як невиявлений знак, як зазначається у праці [8:84], здатний пов'язати виявлені знаки у цілісний текст. Текстовий концепт визнаний умовою діалогічності тексту, причому текст є можливою відповіддю на запитання концепту. Окреслені в межах логіки ментального діалогу концепти здатні представляти текст як еліпс знання [8: 218-220], тобто в концентрованому вигляді. Текстові концепти детерміновані антропоцентрично: з одного боку – цілями автора, і розглядаються як розумові утворення, що виникають у свідомості письменника при описуванні об'єкта художньої реальності мовними засобами у формі тексту, з другого боку – спрямованістю тексту на перцептивні можливості читача. До вищезазначених характеристик текстових концептів додається інтенціональність, що дозволяє пов'язати художню текстобудову з їх розгортанням. У ракурсі концептуально-семіотичного підходу розкривається імпліцитна сутність художнього тексту, яка подається М.М. Бахтіним з позиції різниці між твором і знаковою системою [8:329–360]. Знакова система може бути розшифрованою, тобто перенесеною в інші знакові системи, текст же ніколи не може бути розшифрований до кінця, тому що не існує потенційно єдиного тексту текстів. Така властивість художнього тексту, як природна імпліцитність, ґрунтується на здатності текстів передавати не лише те, що має буквальну інтерпретацію, але й те, що увійшло в текст через асоціації й конотації, часто неусвідомлені, що висвітлено у праці [9:25].

Спираючись на тезу про взаємозв'язок мови та мислення, вчені розрізняють концептуальну та мовну картини світу. Концептуальна картина світу – це глобальна, цілісна система інформації про всесвіт, що безперервно конструюється та перебуває в розпорядженні індивіда [4]. Формування концептуальної картини світу на основі почуттєвої, предметно-пізнавальної діяльності людини є результатом відображальної активності свідомості, що дозволяє людині ефективно використовувати систему знань, якою вона володіє, для реалізації своїх життєвих завдань. Образ світу є продуктом перцептивного, когнітивного досвіду індивіда. Картина світу – це не дзеркальне відображення, а завжди певна інтерпретація. Для мови властивою є подвійна інтерпретація світу, бо мислення відображає світ, а мова конкретизує мислення, пристосовуючи отримані знання про світ до конкретних умов комунікації. У сучасній лінгвістиці під картиною світу розуміють: 1) сукупність знань про світ, яка набувається в процесі діяльності людини; 2) засоби та механізми інтерпретації нових знань, як це зазначається у праці [10: 49]. Об'єктом нашого лінгвістичного дослідження є мовна картина світу та спільні риси у мовних картинах світу постмодерних латиноамериканських авторів. Розмежування картини світу та мовної картини світу є умовним. Людина розуміє не те, що дозволяє їй мова, а вербалізує суб'єктивно актуальний для неї в даній комунікативній ситуації зміст своєї картини світу. Тому істотною характеристикою поняття мовної картини світу треба вважати не тільки стереотипні засоби мовної передачі мислення, але й принципову можливість вербалізації будь-якого змісту мислення.

Художня творчість являє собою суб'єктивне освоєння об'єктивного світу. Картина світу, створена у постмодерному художньому тексті, пропускається через індивідуальну свідомість людини за допомогою художньої мови, вторинної моделюючої системи, що тісно пов'язана з первинною моделюючою системою – природною мовою [8]. Будь-який художній текст є своєрідним відображенням, віддзеркаленням культури, історії та картини світу певної епохи. Воля автора тісно пов'язана з його намірами та художнім задумом, з історією літератури, історією побуту тощо, тому художній текст є авторським сприйняттям та осмисленням навколишнього світу. Мовна картина світу, проявляючись у конкретних текстах, пов'язана з мовною особистістю їхнього автора. У процесі створення образу письменник будує свою модель бачення світу в цілому та в його окремих явищах, здійснює інтерпретацію нового змісту в межах

старого значення через образну подібність. Таке втілення картини світу в художньому тексті є способом вираження інтерпретації суб'єктом об'єкта, який визначається особливостями змінного сприйняття дійсності різними суб'єктами.

Отже, концептуальна структура іспанського постмодерного художнього дискурсу визначається шляхом концептуального аналізу, що як продовження семантичного аналізу розкриває когнітивно-мовну авторську систему на рівні побудови цілісного художнього тексту через вивчення реальної, мовної та концептуальної картин світу, осмислюваних митцем. Джерелами образного простору постмодерного художнього дискурсу є універсальні концепти – *життя, смерть, кохання* – та характерно марковані концепти, які ми виділяємо завдяки поглибленому лінгвостилістичному аналізу художнього простору сучасних латиноамериканських новел на стилістичному, текстуальному, лексичному, синтаксичному рівнях та декодуванню інформаційного масиву іспаномовного художнього тексту із залучанням фонових знань, які активно діють у когнітивній побудові та репрезентації макроструктури тексту. Особливості концептуальної системи постмодерного художнього дискурсу полягають у таких категоріальних поняттях, як багатомірний, інтертекстуальний простір, зміщення жанрових рис та взаємодія різних художніх систем у творі, цитація, від прямої до формально-умовної, або гіперцитація, відверте знищення меж між високим та низьким мистецтвом, фрагментарність, стилізація, гра.

ЛІТЕРАТУРА

1. Селіванова О. О. Актуальні напрями сучасної лінгвістики (аналітичний огляд) / Олена Олександрівна Селіванова. – К. : Фітосоціоцентр, 1999. – 148 с.
2. Кухаренко В. А. Інтерпретація тексту / В. А. Кухаренко. – М. : Просвещение, 1999. – 192 с.
3. Гурко Е. Деконструкція. Тексти и інтерпретація / Е. Гурко, Ж. Деррида. – Минск, 2001. – 400 с.
4. Залевская А. А. Введение в психолингвистику / Александра Александровна Залевская. – М. : Рос. гос. гум. ун-т, 1999. – 382 с.
5. Арутюнова Н. Д. Типы языковых значений: оценка, событие, факт / Нина Давидовна Арутюнова / отв. ред. Георгий Владимирович Степанов. – М. : Наука, 1988. – 339 с.
6. Кагановская О. М. Метаобразна функція сильних позицій в ідентифікації текстових концептів / Олена Марківна Кагановська // Мовні і концептуальні картини світу : зб. наук. праць / відп. ред. Олена Степанівна Снитко. – К. : Видав. Дім Дмитра Бураго, 2003. – С. 239–243.
7. Проблемы лингвистики текста // Филологические науки. – 1992. – № 4. – 74 с.
8. Бахтин М. М. Вопросы литературы и эстетики. Исследования разных лет / Михаил Михайлович Бахтин. – М. : Художественная литература, 1975. – 502 с.
9. Белянин В. П. Основы психолингвистической диагностики (модели мира в литературе) / В. П. Белянин. – М. : Тривола, 2000. – 248 с.
10. Блумфилд Л. Язык / Л. Блумфилд. – М. : Издат. группа URSS, 2002. – 236 с.